

Η επίδραση του προγράμματος «ΚΑΛΛΙΠΑΤΕΙΡΑ» στις στάσεις των μαθητών και στο κλίμα στο σχολείο σε σχέση με το Ρατσισμό και την Ξενοφοβία

The impact of 'Kallipatira' program on students' attitudes and on the school climate in relation to racism and xenophobia

Ευανθία Αθανasiάδου, Εκπαιδευτικός Φυσικής Αγωγής, Msc στην Παιδαγωγική & Δημιουργική Μάθηση, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, eathanasiadou@windowslive.com

Evanthia Athanasiadou, Physical Education Teacher, Msc in Pedagogical & Creative Learning, Democritus University of Thrace, eathanasiadou@windowslive.com

Αθανάσιος Κουστέλιος, Καθηγητής, Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, akoustel@pe.uth.gr

Athanasios Koustelios, Professor, Department of Physical Education & Sports Science, University of Thessaly, akoustel@pe.uth.gr

Abstract: The purpose of this study was to investigate the effect of a sports program on attitudes towards racism and xenophobia of primary education students of different nationalities'. The program was used with 248 students of fifth and sixth grade from 6 elementary schools in Athens and Drama. The participants included a pool of students who had the Greek nationality and a group of students who had nationalities other than Greek and their average age was 10.4 (\pm .9). The Questionnaires that were used for the survey were "Concept of National Identity", which consisted of 25 questions and "school climate", which consisted of 17 questions. The same set of questionnaires was used to collect data before and after the intervention. The results showed that the attitudes of students towards the phenomenon of racism and xenophobia improved significantly after the application of "Kallipateira." Additionally, it was shown that there was no statistically significant difference between Greek and non-Greek students in their perception of how they were treated by others. Moreover, non-Greek students showed improvement on the dimension of consolidation on the national identity scale. In the control group there were no statistically significant differences.

Keywords: Interculturalism, intercultural education, racism, xenophobia, Physical Education

Περίληψη: Σκοπός της παρούσας έρευνας, ήταν η μελέτη της επίδρασης ενός αθλητικού προγράμματος, το οποίο είχε στόχο να διερευνήσει τη διαφορά στις απόψεις μεταξύ μαθητών διαφορετικής εθνικότητας όσον αφορά το κλίμα ρατσισμού και ξενοφοβίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Το πρόγραμμα εφαρμόστηκε σε 6 δημοτικά σχολεία περιοχής Αθηνών και Δράμας και συμμετείχαν 248 μαθητές Ε' και ΣΤ' δημοτικού. Οι μαθητές/μαθήτριες που έλαβαν μέρος, ήταν ελληνικής και μη ελληνικής εθνικότητας ενώ η μέση ηλικία τους ήταν 10.4 (\pm .9). Για τη διεξαγωγή της έρευνας χρησιμοποιήθηκαν τα ερωτηματολόγια αξιολόγησης «Αντίληψη Εθνικής Ταυτότητας» το οποίο αποτελείται από 25 ερωτήσεις και «Κλίμα στο Σχολείο», το οποίο αποτελείται από 17 ερωτήσεις. Δόθηκε το ίδιο πακέτο ερωτηματολογίων, για τη συλλογή δεδομένων, στην αρχή και στο τέλος του παρεμβατικού προγράμματος. Από τα αποτελέσματα φάνηκε ότι, οι στάσεις των μαθητών αναφορικά με το φαινόμενο του ρατσισμού και της ξενοφοβίας βελτιώθηκε σημαντικά μετά την εφαρμογή του προγράμματος «Καλλιπάτειρα». Επίσης, φάνηκε να αντιμετωπίζονται οι μη ελληνικής εθνικότητας μαθητές ισότιμα με τους έλληνες μαθητές. Επιπλέον οι μη ελληνικής εθνικότητας μαθητές παρουσίασαν βελτίωση στη διάσταση της ενοποίησης της κλίμακας εθνικής ταυτότητας. Στην ομάδα ελέγχου δεν παρατηρήθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές.

Λέξεις κλειδιά: Διαπολιτισμικότητα, διαπολιτισμική εκπαίδευση, ρατσισμός, ξενοφοβία, Φυσική Αγωγή

Εισαγωγή

Το φαινόμενο της υποδοχής μεταναστευτικού ρεύματος στην Ελλάδα, αύξησε με γρήγορους ρυθμούς τη γλωσσική και θρησκευτική ανομοιογένεια της χώρας μας, δημιουργώντας παράλληλα νέους κοινωνικοπολιτικούς προβληματισμούς (Κούλη & Παπαϊωάννου, 2006). Πολλοί χρέωσαν στους μετανάστες πολλά δεινά της ελληνικής κοινωνίας, όπως εγκληματικότητα και ανεργία (Taguieff, 1998). Αυτό το γεγονός οφείλεται στην ξενοφοβία, η οποία αποτελεί ένα φαινόμενο σύμφωνα με το οποίο κάθε ξένος, είτε μετανάστης είτε πρόσφυγας είτε τσιγγάνος, θεωρείται εχθρός και προκαλεί το συναίσθημα του φόβου ή ακόμη και του μίσους ή και τα δύο ταυτόχρονα (Taguieff, 1998). Η ξενοφοβία είναι σημαντικός παράγοντας ο οποίος σταδιακά και σταθερά οδηγεί στο ρατσισμό, δηλαδή σε όλες τις στάσεις, αντιλήψεις και συμπεριφορές, οι οποίες είναι αιτία να περιθωριοποιούμε άτομα τα οποία θεωρούμε διαφορετικά από εμάς (Taguieff, 1998). Το πρόβλημα της πολυπολιτισμικότητας και κατά συνέπεια του ρατσισμού και της ξενοφοβίας εκδηλώνεται έντονα και στο χώρο της εκπαίδευσης, η οποία έχει άμεση σχέση με τον πολιτισμό αλλά και την πολιτική (Parekh, 1986). Σύμφωνα με τον Des (1985) στη Μεγάλη Βρετανία έχουν σημειωθεί σοβαρά προβλήματα ανάμεσα στους μαθητές μέσα στις τάξεις λόγω διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων. Έρευνα της Katz (1982) έχει δείξει πως, η

διαπολιτισμική εκπαίδευση προετοιμάζει τα άτομα για τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές πραγματικότητες, τις οποίες τα ίδια βιώνουν μέσα στην κοινωνία. Σκοπός, λοιπόν, της παρούσας έρευνας ήταν να διερευνήσει κατά πόσο ένα αθλητικό-διαπολιτισμικό πρόγραμμα όπως το «Καλλιπάτειρα» μπορεί να επηρεάσει θετικά τις στάσεις και τις αντιλήψεις των Ελλήνων μαθητών Δημοτικού Σχολείου για το γενικό σχολικό κλίμα απέναντι στους μη ελληνικής καταγωγής συμμαθητές τους. Επίσης, να εξετάσει κατά πόσο οι μη ελληνικής καταγωγής μαθητές παρουσιάζουν βελτίωση στη διάσταση της ενοποίησης της κλίμακας εθνικής ταυτότητας. Δηλαδή κατά πόσο αντιλαμβάνονται υψηλό βαθμό ταύτισης με τη δική τους εθνική ταυτότητα και υψηλό βαθμό ταύτισης με την ευρύτερη κουλτούρα, μέσα στην οποία ζουν. Η εκπαίδευση αποτελεί έναν χώρο μέσα στον οποίο καλλιεργούνται στάσεις και αξίες οι οποίες διαμορφώνουν τη συνείδηση και τον πολιτισμό ενός λαού (Taylor, 1993). Προσδοκία των συγγραφέων είναι, μέσα από τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας, να αποδειχθεί ότι είναι απαραίτητη η εφαρμογή ανάλογων εκπαιδευτικών προγραμμάτων στο σχολείο, τα οποία, αποδεδειγμένα πια, αμβλύνουν τόσο σοβαρά κοινωνικά φαινόμενα όπως ο ρατσισμός και η ξενοφοβία.

1. Ταυτότητα και Πολιτισμός

Με τον όρο *ταυτότητα* προσδιορίζεται ένα σύνολο στοιχείων τα οποία καθορίζουν συγκεκριμένη υπόσταση σε ένα άτομο ή σε ομάδες ατόμων. Μέσα από τον όρο αυτό τα άτομα αυτά ή οι ομάδες ατόμων αυτοπροσδιορίζονται μέσα από συγκεκριμένα ομοιογενή στοιχεία δημιουργώντας κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία και διατηρούν, μειώνοντας τον κίνδυνο εξαφάνισής τους. Οι ταυτότητες δεν είναι στοιχεία σταθερά και αμετάβλητα. Αποτελούν νοητικές κατασκευές οι οποίες διαμορφώνονται σταδιακά σύμφωνα με τις εκάστοτε κοινωνικές, πολιτικές και ιστορικές συνθήκες (Μαράτου-Αλιφάντη & Γαληνού, 1999). Ο όρος *πολιτισμός* αποτελεί έναν όρο, ο οποίος αναπτύχθηκε ιδιαίτερα από την περίοδο της Αναγέννησης και μετά. Ο όρος αυτός ερμηνεύεται διαφορετικά και πάντα ανάλογα με την χρονική περίοδο, τον τόπο, την χρήση και τους σκοπούς τους οποίους εξυπηρετεί (Βούρτσης & Μανακίδου, 1999). Αρχικά ο όρος χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει τους κοινωνικούς τρόπους συμπεριφοράς που χαρακτήριζαν την αριστοκρατική τάξη, έναντι της κοινωνικής συμπεριφοράς ανθρώπων που δεν ανήκαν σε αυτήν, τονίζοντας την διάκριση των ανθρώπων σε «ευγενείς» και «βάρβαρους» (Βούρτσης & Μανακίδου, 1999). Κατά τον 19ο αιώνα με την έννοια του πολιτισμού, αναφερόμαστε στην εξελικτική πορεία και την πρόοδο του ανθρώπου, μέσα από διαδοχικά στάδια πολιτισμού. Ο όρος πολιτισμός όμως, συνδέεται στενά και με την έννοια της φυλής. Το ανώτερο στάδιο πολιτισμού μέσα σε μία κοινωνία σχετίζεται με τα γενετικά και φυλετικά χαρακτηριστικά κάποιων ομάδων ανθρώπων (όπως είναι το χρώμα του δέρματος καθώς και άλλα σωματομορφικά χαρακτηριστικά), τα οποία χρησιμοποιούνται εν τέλει και ως πολιτισμικά και γλωσσικά στοιχεία των εθνικών ομάδων (Βούρτσης & Μανακίδου, 1999; Rotheram & Phinney, 1987).

2. Πολυπολιτισμικότητα

Η πολυπολιτισμικότητα αποτελεί πλέον χαρακτηριστικό των σύγχρονων, δημοκρατικών και ανεκτικών κοινωνιών και ανταποκρίνεται στις πραγματικές εξελίξεις, γιατί είναι συμβατή με τις αντιλήψεις για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του ανθρώπου και αποτελεί επίσης σημαντικό παράγοντα ανανέωσης και εμπλουτισμού των κοινωνιών και των πολιτισμών μας (Παπαρρηγόπουλος, 1999). Η πολυπολιτισμικότητα είναι σύμφυτη με την ιδέα της ανεκτικότητας, η οποία σημαίνει ότι τα μέλη μιας κοινωνίας, δέχονται να συνυπάρξουν και να συμβιώσουν μεν, άλλα χωρίς αυτό να σημαίνει αναγκαστικά ότι υιοθετούν τις ιδέες τους ή τις συνήθειές τους (Παπαρρηγόπουλος, 1999). Η χώρα μας, πριν από 20 περίπου χρόνια, βρέθηκε για πρώτη φορά «αντιμέτωπη» με το φαινόμενο της μετανάστευσης (Κούλη & Παπαϊωάννου, 2006). Αυτό το φαινόμενο οδήγησε στην ανάγκη συνύπαρξης διαφόρων πολιτισμικών στοιχείων, σε μια κοινωνία, η οποία άρχισε να γίνεται πολυπολιτισμική, με αποτέλεσμα τη συμβίωση του γηγενούς πληθυσμού με τις κοινότητες των μουσουλμάνων, των τσιγγάνων, των παλιννοστούντων ομογενών και των προσφύγων (Κούλη & Παπαϊωάννου, 2006).

3. Εκπαίδευση και πολυπολιτισμικότητα

Το πρόβλημα της πολυπολιτισμικότητας εκδηλώνεται έντονα και στο χώρο της εκπαίδευσης, η οποία έχει άμεση σχέση με τον πολιτισμό αλλά και την πολιτική (Parekh, 1986). Μέσα στην εκπαίδευση διαπαιδαγωγείται το παιδί και κατά κάποιο τρόπο διαμορφώνεται το σύστημα αξιών μιας χώρας (Taylor, 1993). Η εκπαίδευση αποτελεί έναν χώρο μέσα στον οποίο καλλιεργούνται στάσεις και αξίες, οι οποίες διαμορφώνουν τη συνείδηση και τον πολιτισμό ενός λαού. Σύμφωνα με την Katz (1982) η διαπολιτισμική εκπαίδευση προετοιμάζει τα άτομα για τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές πραγματικότητες, τις οποίες τα ίδια βιώνουν μέσα στην κοινωνία. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση θα πρέπει να εμπεριέχει εμπειρίες, οι οποίες θα συμβάλουν στην αντιμετώπιση προβλημάτων, όπως ο ρατσισμός, η ισότητα, ο σεξισμός και κάθε αντίληψη η οποία βρίσκεται έξω από τα πλαίσια των δημοκρατικών αντιλήψεων. Επίσης, θα πρέπει μέσα από αυτήν να αναπτύσσονται ικανότητες για διευκρίνιση, αλλά και μεταβίβαση αξιών καθώς και να εξετάζεται η δυναμική των διαφόρων πολιτισμών και οι επιπτώσεις της για την ανάπτυξη διδακτικών στρατηγικών. Τέλος θα πρέπει μέσα από την διαπολιτισμική εκπαίδευση να εξετάζονται οι διάφορες μορφές μάθησης, οι οποίες χρησιμοποιούνται ως βάση για την ανάπτυξη των κατάλληλων διδακτικών στρατηγικών (Katz, 1982).

4. Η Φυσική Αγωγή ως μέσο καταπολέμησης του ρατσισμού και της ξενοφοβίας

Η Φυσική Αγωγή, είναι ένα μάθημα όπου υπάρχει έντονο το στοιχείο της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και η διαπολιτισμική εκπαίδευση παίζει σημαντικό ρόλο στο να βοηθήσει

στην ενσωμάτωση όλων των μαθητών, διότι τόσο ο αθλητισμός, όσο και η Φυσική Αγωγή θεωρούνται χώροι ίσης ευκαιρίας και αποδοχής της διαφορετικότητας (Bayliss, 1989). Είναι σημαντικό ότι το μάθημα της Φυσικής Αγωγής βοηθά περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο στην κοινωνική ένταξη των μειονοτικών μαθητών μέσα από το παιχνίδι και την άσκηση, αφού εκεί το πρόβλημα της γλώσσας ή της θρησκείας δεν επηρεάζει την απόδοση των συγκεκριμένων παιδιών, κάτι που δεν ισχύει με τα άλλα μαθήματα (Κωνσταντινάκος, 2000). Οι στρατηγικές μάθησης αλλά και το εκπαιδευτικό υλικό που θα πρέπει να εφαρμόζονται στο ημερήσιο μάθημα της Φυσικής Αγωγής θα πρέπει να συμβάλλουν στην απαλοιφή όλων των προκαταλήψεων πάνω σε θέματα ρατσισμού και ξενοφοβίας αλλά και στην κατανόηση της διαπολιτισμικότητας (Sparks & Verner, 1995). Σύμφωνα με τους Swisher K. και Swisher C. (1986), οι πολυπολιτισμικές έννοιες που χρησιμοποιούνται στην διδασκαλία της Φ.Α., δεν αποτελούν μια απλή παρουσίαση παιχνιδιών. Αντιθέτως συμβάλλουν μέσα από αυτές τις γνώσεις, στην απόκτηση ενός κοινωνικού υπόβαθρου, το οποίο υποστηρίζει και ενισχύει την αποδοχή της διαφορετικής κουλτούρας των μαθητών μέσα στο σχολείο και κατ' επέκταση στην κοινωνία (Swisher K. & Swisher C., 1986). Το μάθημα της Φυσικής Αγωγής αποτελεί ένα από τα γνωστικά αντικείμενα μέσα στο σχολείο το οποίο μπορεί να προσεγγίσει τους μειονοτικούς μαθητές. Αυτό συμβαίνει διότι στο μάθημα της Φυσικής Αγωγής, μέσα από το παιχνίδι και τα αθλήματα καλλιεργείται η ομαδικότητα, η συνεργασία, ο αλληλοσεβασμός και η υποστήριξη, ανεξαρτήτως εθνικότητας, φύλου και κοινωνικού επιπέδου (Clemments & Kinzle, 2002). Η Φυσική Αγωγή επιτυγχάνει να συνδυάζει την κινητική συγχρόνως με τη γνωστική, συναισθηματική και κοινωνικο-ηθική ανάπτυξη του παιδιού. Μέσα από τις κοινωνικο-ηθικές της επιδιώξεις, καλλιεργείται στο παιδί ο αυτοέλεγχος, η υπευθυνότητα, ο σεβασμός, η αποδοχή της διαφορετικότητας καθώς και η σωστή διαχείριση της νίκης και της ήττας (Δέρρη, 2007).

5. Το πρόγραμμα «Καλλιπάτειρα»

Το πρόγραμμα που χρησιμοποιήθηκε ως παρεμβατικό, ήταν το πρόγραμμα «Καλλιπάτειρα», ένα εκπαιδευτικό πακέτο δραστηριοτήτων στα πλαίσια της Ολυμπιακής Παιδείας της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα πραγματεύεται θέματα σχετικά με α) τα ανθρώπινα δικαιώματα, β) τη διαπολιτισμικότητα, γ) το ρατσισμό και τη ξενοφοβία, δ) την ισότητα των φύλων στην εκπαίδευση και την κοινωνία και ε) τις κοινωνικές ανισότητες και τον κοινωνικό αποκλεισμό (Θεοδωράκης, και συν., 2008). Από τις πέντε αυτές θεματικές ενότητες μόνο η τρίτη (ρατσισμός - ξενοφοβία) απασχόλησε την έρευνά μας. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα που προάγει την ισότιμη συμμετοχή όλων των μαθητών στο κοινωνικό και πολιτιστικό γίγνεσθαι. Το πρόγραμμα «Καλλιπάτειρα» εφαρμόστηκε από καθηγητές Φυσικής Αγωγής οι οποίοι είχαν επιμορφωθεί από το ΥΠΕΠΘ για αυτό το σκοπό. Οι μαθητές παρακολούθησαν μαθήματα τα οποία σχετίζονταν με έναν από τους διδακτικούς στόχους του προγράμματος, και πιο συγκεκριμένα με τον ρατσισμό και την ξενοφοβία. Τα τμήματα της ομάδας ελέγχου δεν συμμετείχαν στο

πρόγραμμα «ΚΑΛΛΙΠΑΤΕΙΡΑ». Αυτό είχε σαν στόχο να παρατηρηθεί εάν η εφαρμογή του συγκεκριμένου διδακτικού στόχου του προγράμματος, θα επηρεάσει στην διαμόρφωση αντιρατσιστικής στάσης των μαθητών που θα συμμετάσχουν σε αυτό, από ό,τι εκείνων που δεν θα συμμετάσχουν.

6. Μεθοδολογία

6.1 Σκοπός

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν να διερευνήσει τις επιδράσεις του προγράμματος «Καλλιπάτειρα» στις στάσεις και στις αντιλήψεις των Ελλήνων μαθητών Δημοτικού Σχολείου για το γενικό σχολικό κλίμα απέναντι στους αλλοδαπούς συμμαθητές τους. Επίσης, να εξετάσει κατά πόσο οι μη ελληνικής καταγωγής μαθητές παρουσιάζουν βελτίωση στη διάσταση της ενοποίησης της κλίμακας εθνικής ταυτότητας.

6.2 Ερευνητική υπόθεση

Η εφαρμογή του προγράμματος «Καλλιπάτειρα» θα επιδράσει θετικά στις στάσεις και στις αντιλήψεις των Ελλήνων μαθητών Δημοτικού σχολείου για το γενικό σχολικό κλίμα απέναντι στους μη ελληνικής καταγωγής συμμαθητές τους. Επίσης οι μη ελληνικής καταγωγής μαθητές αναμένεται να παρουσιάσουν βελτίωση στη διάσταση της ενοποίησης της κλίμακας εθνικής ταυτότητας.

6.3 Δείγμα

Στην έρευνα έλαβαν μέρος 248 μαθητές Ε' και ΣΤ' δημοτικού από 6 δημοτικά σχολεία αστικών και ημιαστικών περιοχών του Ν. Αττικής και του Ν. Δράμας. Οι 218 ήταν έλληνες και οι 30 μη ελληνικής καταγωγής μαθητές, ενώ η μέση ηλικία τους ήταν 10.4 (\pm .9). Επίσης, οι 135 μαθητές/τριες προέρχονταν από το Ν. Αττικής και οι 113 από το Ν. Δράμας. Το σύνολο του πληθυσμού χωρίστηκε σε δύο ομάδες: μια πειραματική (N=139) και μια ελέγχου (N=109). Τα παιδιά της πειραματικής ομάδας συμμετείχαν στο πρόγραμμα «Καλλιπάτειρα», ενώ τα παιδιά της ομάδας ελέγχου δεν συμμετείχαν στο ανάλογο πρόγραμμα, αλλά παρακολούθησαν το μάθημα της Φυσικής Αγωγής σύμφωνα με αυτά που προβλέπει το Αναλυτικό Πρόγραμμα. Μέτρηση έγινε στους μαθητές/τριες και των δύο ομάδων πριν την έναρξη της παρέμβασης και αμέσως μετά το τέλος της με τη χρήση των ίδιων ερωτηματολογίων και στις δύο περιπτώσεις.

6.4 Οριοθετήσεις της έρευνας

1. Η συγκεκριμένη έρευνα πραγματοποιήθηκε σε δημοτικά σχολεία των νομών Αθήνας και Δράμας.
2. Οι μαθητές προέρχονταν από αστικές, ημιαστικές περιοχές των νομών.

6.5 Εργαλεία Μέτρησης

Για τη διεξαγωγή της έρευνας, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος συλλογής ανώνυμων ερωτηματολογίων. Τα ερωτηματολόγια που συμπλήρωσαν οι μαθητές/τριες ήταν:

i) Αντίληψη Εθνικής Ταυτότητας

Για τη μέτρηση της αντίληψης εθνικής ταυτότητας, χρησιμοποιήθηκε το εργαλείο μέτρησης “Ethnic/Cultural Identity” των Ting-Tooney, Yee-Jung, Shapiro, Garcia, Wright, και Oetzel (2000), το οποίο επεξεργάστηκε και προσαρμόσε στα ελληνικά η Κούλη (2004) και αποτελείται από 25 ερωτήσεις που σχηματίζουν 4 παράγοντες:

Ενοποίηση (ethnic belonging): εμφανίζεται, όταν το άτομο αντιλαμβάνεται υψηλό βαθμό ταύτισης με τη δική του εθνική ταυτότητα και υψηλό βαθμό ταύτισης με την ευρύτερη κουλτούρα, μέσα στην οποία ζει

Περιθωριοποίηση (lack of interaction): παρουσιάζεται, όταν το άτομο αντιλαμβάνεται χαμηλό βαθμό ταύτισης με τη δική του εθνική ταυτότητα και χαμηλό βαθμό ταύτισης με την ευρύτερη κουλτούρα, μέσα στην οποία ζει.

Αποστροφή (fringe): εμφανίζεται, όταν το άτομο αντιλαμβάνεται υψηλό βαθμό ταύτισης με τη δική του εθνική ταυτότητα και χαμηλό βαθμό ταύτισης με την ευρύτερη κουλτούρα, μέσα στην οποία ζει,

Αφομοίωση (assimilation): εμφανίζεται, όταν το άτομο αντιλαμβάνεται χαμηλό βαθμό ταύτισης με τη δική του εθνική ταυτότητα και υψηλό βαθμό ταύτισης με την ευρύτερη κουλτούρα, μέσα στην οποία ζει.

Πιο συγκεκριμένα, το ερωτηματολόγιο ενσωματώνει: 6 ερωτήσεις για τον παράγοντα «ενοποίηση» (π.χ. Οι αξίες της εθνικότητάς μου είναι σημαντικές για την κρίση μου για το τι πρέπει να κάνω), 7 ερωτήσεις για τον παράγοντα «περιθωριοποίηση» (π.χ. Δεν ξοδεύω πολύ χρόνο με μέλη από άλλες ομάδες εθνικοτήτων), 6 ερωτήσεις για τον παράγοντα «αποστροφή» (π.χ. Συχνά νιώθω μπερδεμένος για το ποια είναι η εθνική μου ταυτότητα) και 6 ερωτήσεις για τον παράγοντα «αφομοίωση» (π.χ. Είναι σημαντικό για εμένα να κάνω κτήμα μου τις αρχές της ελληνικής κουλτούρας) (Πίνακας 1). Οι απαντήσεις δίνονταν με μια πενταβάθμια κλίμακα απάντησης τύπου Likert, από 5= «συμφωνώ απόλυτα», έως 1= «διαφωνώ απόλυτα». Η εγκυρότητα του ερωτηματολογίου “*Αντίληψη Εθνικής Ταυτότητας*” δεν ελέγχθηκε, επειδή το συγκεκριμένο εργαλείο μέτρησης έχει σταθμιστεί στον Ελληνικό πληθυσμό και έχει επιβεβαιωθεί η δομική του εγκυρότητα η οποία κατέληξε στους 4 παραπάνω παράγοντες του ερωτηματολογίου που είναι: η ενοποίηση, η αποστροφή, η περιθωριοποίηση και η

αφομοίωση και η εσωτερική συνοχή των παραγόντων του r Pearson κυμάνθηκε από .61 έως .82 (Κούλη, Παπαϊωάννου, 2010). Με βάση τα αποτελέσματα από την έρευνα των Κούλη & Παπαϊωάννου (2010), το ερωτηματολόγιο της αντίληψης εθνικής ταυτότητας κρίθηκε έγκυρο και αξιόπιστο για την παρούσα μελέτη.

ii) Κλίμα στο σχολείο

Για την αξιολόγηση του κλίματος στο σχολείο σχετικά με τον ρατσισμό και την ξενοφοβία επιλέχθηκε το ερωτηματολόγιο «Κλίμα στο σχολείο» (Κούλη, 2004), το οποίο αποτελείται από 17 ερωτήσεις που σχηματίζουν 3 παράγοντες:

Θετική αντιμετώπιση των ελλήνων: Το κλίμα στο σχολείο είναι θετικό ως προς τους έλληνες μαθητές με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζονται πιο θετικά από ότι οι αλλοδαποί.

Θετική αντιμετώπιση των αλλοδαπών: Το κλίμα στο σχολείο είναι θετικό ως προς τους αλλοδαπούς μαθητές με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζονται πιο θετικά από ότι οι έλληνες.

Ίση μεταχείριση ανεξαρτήτου καταγωγής: Το κλίμα στο σχολείο είναι θετικό και ως προς τους έλληνες και ως προς τους αλλοδαπούς μαθητές με αποτέλεσμα να υπάρχει ίση μεταχείριση απέναντι σε όλους τους μαθητές ανεξαρτήτου εθνικότητας.

Πιο συγκεκριμένα, το ερωτηματολόγιο ενσωματώνει: 6 ερωτήσεις για τον παράγοντα «θετική αντιμετώπιση των ελλήνων» (π.χ. Οι μαθητές/μαθήτριες της Ελληνικής εθνικότητας έχουν καλύτερη μεταχείριση), 6 ερωτήσεις για τον παράγοντα «θετική αντιμετώπιση των αλλοδαπών» και 5 ερωτήσεις για τον παράγοντα «ίση μεταχείριση ανεξαρτήτου καταγωγής» (Πίνακας 2). Οι απαντήσεις δίνονταν με μια πενταβάθμια κλίμακα απάντησης τύπου Likert, από 5= «συμφωνώ απόλυτα», έως 1= «διαφωνώ απόλυτα». Τα συγκεκριμένα ερωτηματολόγια κρίθηκαν έγκυρα και αξιόπιστα για να χρησιμοποιηθούν στη συγκεκριμένη έρευνα, η οποία ασχολήθηκε με το ρόλο του κλίματος στο μάθημα της Φυσικής Αγωγής σε σχέση με το ρατσισμό και τη ξενοφοβία (Κούλη, 2004).

Από τους μαθητές ζητήθηκε να συμπληρώσουν ερωτηματολόγια πριν και μετά το παρεμβατικό πρόγραμμα.

7. Στατιστική ανάλυση

Για τη στατιστική ανάλυση των αποτελεσμάτων χρησιμοποιήθηκε ανάλυση συχνοτήτων και t-test.

8. Αποτελέσματα

Πίνακας 1

Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις και σύγκριση αρχικών και τελικών μετρήσεων της πειραματικής ομάδας στο ερωτηματολόγιο της εθνικής ταυτότητας.

	N = 139	Mean	Std. Deviation	Αρχικές – Τελικές	t	df	Sig. (2-tailed)
<u>1</u>	Περιθωριοποίηση αρχικές	2,2199	,78194	1 αρχικές	16,15	138	,000
	Περιθωριοποίηση τελικές	1,4635	,50047	1 τελικές			
<u>2</u>	Αποστροφή αρχικές	2,1667	,73584	2 αρχικές	17,69	138	,000
	Αποστροφή τελικές	1,4125	,39232	2 τελικές			
<u>3</u>	Αφομοίωση αρχικές	3,5468	,69245	3 αρχικές	-9,88	138	,000
	Αφομοίωση τελικές	3,9820	,69554	3 τελικές			
<u>4</u>	Ενοποίηση αρχικές	3,6388	,77455	4 αρχικές	-10,121	138	,000
	Ενοποίηση τελικές	3,9971	,73936	4 τελικές			

Στον Πίνακα 1 φαίνονται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις των αρχικών και των τελικών μετρήσεων της πειραματικής και της ομάδας ελέγχου και στους τέσσερις παράγοντες που σχετίζονται με την Εθνική Ταυτότητα. Παρατηρούμε ότι στους παράγοντες «Περιθωριοποίηση» και «Αποστροφή» οι τιμές στις τελικές μετρήσεις είναι χαμηλότερες απ' ότι στις αρχικές, που σημαίνει ότι βελτιώθηκαν οι απόψεις των αλλοδαπών μαθητών/τριών. Το ίδιο σημαίνει και το αποτέλεσμα στους άλλους δύο παράγοντες της Εθνικής Ταυτότητας, την «Αφομοίωση» και «Ενοποίηση». Εδώ παρατηρούμε υψηλότερες τιμές στις τελικές μετρήσεις απ' ότι στις αρχικές, που σημαίνει ισχυροποίηση των δύο αυτών παραγόντων. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, οι μη ελληνικής καταγωγής μαθητές φαίνονται να περιθωριοποιούνται λιγότερο (NO= 1.4635, TA=0,50047), μετά την εφαρμογή του προγράμματος από ό,τι στην αρχή (NO=2,2199, TA=0,78194). Το ίδιο συμβαίνει και με τον παράγοντα «αποστροφή» που νιώθουν οι έλληνες μαθητές προς τους αλλοδαπούς. Συγκεκριμένα, μετά την εφαρμογή του προγράμματος παρατηρήθηκε μείωση ως προς τον παράγοντα «αποστροφή» (NO=1,4125, TA=0,39232), σε σχέση με το αίσθημα αποστροφής των Ελλήνων μαθητών πριν την εφαρμογή του προγράμματος (NO=2,1667, TA=0,73584). Στον παράγοντα «Αφομοίωση», παρατηρήθηκε επίσης βελτίωση στις τελικές μετρήσεις

(NO=3,9820, TA=0,69554) σε σχέση με τις αρχικές (NO=3,5468, TA=0,69245). Τέλος, ο παράγοντας «ενοποίηση» παρουσιάζει μετά το παρεμβατικό πρόγραμμα σημαντική βελτίωση (NO=3,9971, TA=0,73936) σε σχέση με την αρχική μέτρηση (NO=3,6388, TA=0,77455). Στην ομάδα ελέγχου δεν παρατηρήθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές σε καμία μεταβλητή του ερωτηματολογίου της εθνικής ταυτότητας.

Πίνακας 2.

Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις και σύγκριση αρχικών και τελικών μετρήσεων των δύο ομάδων στο ερωτηματολόγιο της αντίληψης κλίματος στο σχολείο.

	N=248	Mean	Std. Deviation	Αρχικές – Τελικές	t	df	Sig. (2-tailed)
1	Ελληνικής εθνικότητας αρχικές	2,4341	,89272	1 αρχικές	0	248	,000
	Ελληνικής εθνικότητας τελικές	1,7134	,74806	1 τελικές			
2	Όχι ελληνικής εθν. Αρχικές	2,2338	,76973	2 αρχικές	16,284	248	,000
	Όχι ελληνικής εθν. Τελικές	1,5396	,55769	2 τελικές			
3	Ίσης μεταχείρισης αρχικές	3,8187	,86137	3 αρχικές	-9,446	248	,000
	Ίσης μεταχείρισης τελικές	4,3309	,77598	3 τελικές			

Στον **Πίνακα 2** φαίνονται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις των αρχικών και των τελικών μετρήσεων της πειραματικής και της ομάδας ελέγχου. Από τα αποτελέσματα προκύπτει ότι, τόσο οι μαθητές ελληνικής εθνικότητας, όσο και οι μαθητές μη ελληνικής εθνικότητας, βελτίωσαν τις απόψεις τους όσον αφορά το θέμα διάκρισης στο σχολικό περιβάλλον. Φαίνεται, από τα αποτελέσματα ότι ισχυροποιούν τον παράγοντα «ίση μεταχείριση», ανεξάρτητα από την εθνικότητα στην οποία ανήκουν. Η χρήση του t-test έδειξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση στους παράγοντες «ελληνικής» και «όχι ελληνικής». Οι χαμηλές τιμές στους παράγοντες αυτούς σημαίνει ότι, οι ήδη θετικές απόψεις των μαθητών, ανεξαρτήτου εθνικότητας, βελτιώθηκαν ακόμη περισσότερο. Ο παράγοντας «ίση μεταχείριση», αντιθέτως, παρουσίασε υψηλές τιμές, που σημαίνει ότι οι μαθητές υιοθετούν την άποψη ότι υπάρχει ίση μεταχείριση ανεξαρτήτου εθνικότητας. Στην ομάδα ελέγχου δεν παρατηρήθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές σε καμία μεταβλητή του ερωτηματολογίου του κλίματος του σχολείου. Επίσης, μεταξύ των αλλοδαπών και ελλήνων μαθητών δεν

παρατηρήθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στις απαντήσεις τους στα ερωτηματολόγια για την εθνική ταυτότητα και το κλίμα στο σχολείο (Πίνακας 2).

Συμπεράσματα

Η Εθνική Ταυτότητα σύμφωνα με τον Berry (2002), αποτελεί ένα πολύπτυχο οικοδόμημα, το οποίο απεικονίζει το βαθμό ταύτισης του ατόμου με τις αξίες και τις παραδόσεις της εθνικότητάς του, αλλά και με τις αντίστοιχες αξίες και συνήθειες της κυρίαρχης κουλτούρας μέσα στην οποία ζει. Με την κατάσταση που έχει διαμορφωθεί στην Ευρώπη και τα μεταναστευτικά κύματα στην Ελλάδα, το φαινόμενο του ρατσισμού και της ξενοφοβίας έχει έρθει και πάλι στο προσκήνιο ως πρόβλημα τόσο στον ευρωπαϊκό, όσο και στον ελληνικό χώρο. Το πρόβλημα, όμως, του ρατσισμού και τη ξενοφοβίας δεν μπορεί να βρει λύση μόνο μέσα από ενέργειες μεμονωμένων ανθρώπων. Με μέσο την εκπαίδευση, θα πρέπει να συνδράμουν και άλλοι κοινωνικοί φορείς (Donahoo, 2006). Σύμφωνα με τον Parekh (1986), η εκπαίδευση δεν είναι πολιτισμικά ουδέτερη, αντιθέτως, είναι δομημένη και προσανατολισμένη από χαρακτηριστικά της κυρίαρχης κουλτούρας. Επιπλέον, η εκπαίδευση καλλιεργεί συγκεκριμένες στάσεις και αξίες (ελευθερία, ανεξάρτητη σκέψη, αντικειμενικότητα, γνώση και άλλα) και κατ' επέκταση, διδάσκει και μυεί τους μαθητές του στην κυρίαρχη κουλτούρα (Parekh, 1986). Η εκπαίδευση και ειδικότερα η Φυσική Αγωγή, έχουν στόχο να βοηθήσουν τους μειονοτικούς μαθητές να έρθουν σε επαφή με τις αξίες και συνήθειες της ευρύτερης κουλτούρας και να τις ενσωματώσουν ως μέρος της δικής τους εθνικής ταυτότητας.

Στην παρούσα έρευνα, λοιπόν, αμέσως μετά το παρεμβατικό πρόγραμμα παρατηρήθηκε διαφοροποίηση αναφορικά με το κλίμα ρατσισμού και ξενοφοβίας στα ελληνικά σχολεία. Πιο συγκεκριμένα, οι αλλοδαποί φάνηκαν να περιθωριοποιούνται λιγότερο μετά την εφαρμογή του προγράμματος από ότι στην αρχή. Το ίδιο συμβαίνει και με τον παράγοντα «αποστροφή» που νιώθουν οι έλληνες μαθητές προς τους αλλοδαπούς. Συγκεκριμένα, μετά την εφαρμογή του προγράμματος παρατηρήθηκε μείωση ως προς τον παράγοντα «αποστροφή» σε σχέση με το αίσθημα αποστροφής των Ελλήνων μαθητών πριν την εφαρμογή του προγράμματος. Στον παράγοντα «Αφομοίωση», παρατηρήθηκε επίσης βελτίωση στις τελικές μετρήσεις σε σχέση με τις αρχικές, γεγονός αυτό δείχνει την τάση των αλλοδαπών μαθητών να αφομοιωθούν στην ελληνική κουλτούρα. Τέλος, ο παράγοντας «ενοποίηση» παρουσιάζει μετά το παρεμβατικό πρόγραμμα σημαντική βελτίωση σε σχέση με την αρχική μέτρηση. Από τα αποτελέσματα λοιπόν συμπεραίνεται ότι αλλοδαποί και έλληνες μαθητές παρουσίασαν μια τάση πιο φιλική μεταξύ τους, αποδέχονται την διαφορετικότητα και συνυπάρχουν χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα και ότι οι αλλοδαποί μαθητές είναι πιο δεμένοι με το ελληνικό στοιχείο. Επιβεβαιώνεται λοιπόν η άποψη των Segall, Dasen, Berry & Poortinga, (1990), πως οι άνθρωποι μαθαίνουν να αντιλαμβάνονται οτιδήποτε συμβαίνει στο περιβάλλον μέσα στο οποίο ζουν, μέσα από τον τρόπο με τον οποίο έχουν μάθει να σκέφτονται στο συγκεκριμένο περιβάλλον, προκειμένου να ζήσουν πιο

αποτελεσματικά μέσα σε αυτό. Από τα παραπάνω αποφαίνεται ότι το πρόγραμμα «Καλλιπάτειρα», βοήθησε στην ένταξη των αλλοδαπών παιδιών στην τάξη, καλλιέργησε ένα φιλικό κλίμα, όπου όλοι αποδέχονται όλους, χωρίς να γίνεται προσπάθεια να αφομοιωθούν και χωρίς να απαιτείται να αποβάλλουν τη διαφορετικότητά τους (γλώσσα, χρώμα, καταγωγή κλπ.). Παράλληλα αυτό θα βοηθήσει τους αλλοδαπούς μαθητές στην καλύτερη ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία. Από έρευνα της ΚΑΠΑ Research το 2001 σε 2343 άτομα σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, διαπιστώθηκε πως υπάρχει μεγάλη συσχέτιση μεταξύ του βαθμού γνωριμίας και της συναναστροφής όσον αφορά τις ξενοφοβικές και ρατσιστικές αντιλήψεις. Η στατιστική ανάλυση της έρευνας, η οποία πραγματοποιήθηκε για λογαριασμό της UNICEF με τη μορφή συνεντεύξεων, έδειξε ότι, όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός προσέγγισης, τόσο μειώνονται οι ξενοφοβικές και ρατσιστικές αντιλήψεις μεταξύ Ελλήνων και αλλοδαπών μαθητών (UNICEF, 2001).

Όσον αφορά το ερωτηματολόγιο «Κλίμα στο σχολείο» παρατηρήθηκε σημαντική αλληλεπίδραση στους παράγοντες «ελληνικής» και «όχι ελληνικής». Οι χαμηλές τιμές στους παράγοντες αυτούς σημαίνει ότι, οι ήδη θετικές απόψεις των μαθητών, ανεξαρτήτου εθνικότητας, βελτιώθηκαν ακόμη περισσότερο. Ο παράγοντας «ίση μεταχείριση», αντιθέτως, παρουσίασε υψηλές τιμές, που σημαίνει ότι οι μαθητές υιοθέτησαν σε μεγάλο βαθμό την άποψη ότι υπάρχει ίση μεταχείριση ανεξαρτήτου εθνικότητας. Το πρόγραμμα φάνηκε να επηρεάζει θετικά ακόμη περισσότερο τη στάση τους και τις αντιλήψεις τους, χωρίς να παίζει κανένα ρόλο η χώρα προέλευσής τους. Ο μέσος όρος απαντήσεών τους μετακινήθηκε στους δύο πρώτους παράγοντες αρκετά χαμηλότερα. Αυτό δείχνει πως, αν και οι μαθητές θεωρούσαν ότι δεν γίνονται διακρίσεις ανάμεσα σε Έλληνες και αλλοδαπούς, μετά το πρόγραμμα η άποψη αυτή ισχυροποιήθηκε. Με τα αποτελέσματα του τρίτου παράγοντα επιβεβαιώνεται το γεγονός αυτό, καθώς οι τιμές παρουσιάζουν μια σημαντική αύξηση, που σημαίνει ότι το κλίμα στο σχολείο είναι θετικό σχετικά με τη συνύπαρξη ατόμων διαφορετικών εθνικοτήτων. Γίνεται εμφανές πως η εκπαίδευση αλλά και η επανεκπαίδευση κυρίως των ανθρώπων μπορεί να βοηθήσει να αντιμετωπίσουμε τα φαινόμενα ρατσισμού και ξενοφοβίας και να επανακτήσουμε την χαμένη μας ανθρωπιά (Tarc, 2006). Αντίθετα, στην ομάδα ελέγχου δεν παρατηρήθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές σε καμία μεταβλητή των ερωτηματολογίων εθνικής ταυτότητας και κλίματος στο σχολείο. Από τη στατιστική ανάλυση δεν προέκυψε στατιστικά σημαντική διαφορά σε όλους τους παράγοντες των ερωτηματολογίων όσον αφορά στην εθνικότητα των μαθητών. Αυτό σημαίνει ότι οι απαντήσεις των μαθητών δεν επηρεάζονταν από την εθνικότητά τους αλλά και το ότι οι απόψεις τους και οι στάσεις τους δεν παρουσίασαν καμία ιδιαίτερη μεταβολή.

Η επανεκπαίδευση μέσα από προγράμματα όπως το NCLB (No Child Left Behind) ή το «Καλλιπάτειρα», όπου ο βασικός στόχος του εκπαιδευτικού είναι η μάθηση και όχι η καλυτέρευση των επιδόσεων και της βαθμολογίας τους, συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας κοινωνίας όπου τα μέλη της θα απολαμβάνουν ίση μεταχείριση (Selwyn, 2007). Εν κατακλείδι, το συγκεκριμένο πρόγραμμα είναι φανερό πως συμβάλλει στην προαγωγή της πολυπολιτισμικής ευαισθησίας και στην ανάπτυξη θετικών απόψεων των παιδιών, σε σχέση με τη διαφοροποίηση στην κουλτούρα και την εθνότητα. Συγκεκριμένα, υπήρξε βελτίωση και

στα τέσσερα πεδία του ερωτηματολογίου «Εθνικής Ταυτότητας», που σχετίζονται με την εθνική ταυτότητα και την κοινωνική αποδοχή. Ταυτόχρονα η επίδρασή του παρεμβατικού προγράμματος στην πειραματική ομάδα, φάνηκε και στο δεύτερο ερωτηματολόγιο, που ήταν καίρια για τις απόψεις τους όσον αφορά τον τρόπο μεταχείρισης των ατόμων διαφορετικών εθνικοτήτων. Δεν σημειώθηκαν όμως σημαντικές διαφοροποιήσεις στον τρόπο σκέψης και στις απόψεις των παιδιών που δεν ακολούθησαν το πρόγραμμα. Είναι φανερό, πως παράγοντες όπως, τα στερεότυπα, οι προκαταλήψεις και οι διακρίσεις που τροφοδοτεί το κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον, αποτελούν τροχοπέδη στην εξάλειψη του ρατσισμού και της ξеноφοβίας. Οι μαθητές έρχονται στο σχολείο με διαφορετικό παρελθόν, μέσα από το οποίο αντικατοπτρίζονται διαφορές σε κοινωνικά, εθνικά και οικονομικά επίπεδα, καθώς και σε διαφορετικές ατομικές και οικογενειακές αρχές και αξίες. (Greendorfer, 1983). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, τα προβλήματα της διαπολιτισμικότητας να εκδηλώνονται περισσότερο στην εκπαίδευση, αφού αποτελεί τον χώρο μέσα στον οποίο διαπαιδαγωγούνται οι νέοι, διαμορφώνονται σαν προσωπικότητες και κατά ένα μέρος διαμορφώνεται και το σύστημα αξιών μιας χώρας (Taylor, 1993). Ειδικότερα το μάθημα της Φυσικής Αγωγής, το οποίο παρουσιάζει έντονο το στοιχείο της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαπολιτισμική εκπαίδευση. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι:

1. Στην έρευνα δεν αντιπροσωπεύονται αναλογικά οι μαθητές των αγροτικών περιοχών

2. Τις διαφορές ανάμεσα στην κουλτούρα των δύο διαφορετικών πόλεων τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας μπορεί να είναι γενικεύσιμα μόνο σε πληθυσμούς που έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά με αυτά των συμμετεχόντων. Θα ήταν χρήσιμο να πραγματοποιηθούν έρευνες και σε άλλες πόλεις με διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Μελλοντικές έρευνες στο χώρο αυτό θα μπορούσαν, αξιοποιώντας τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, να εξετάσουν θέματα πάνω στο συγκεκριμένο κοινωνικό φαινόμενο που χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Βούρτσης, Ι., Μανακίδου, Ε., Πασχαλίδης Γ. Σμπόνιας Κ. (1999). *Εισαγωγή στον Ελληνικό Πολιτισμό: Η Έννοια του Πολιτισμού, Όψεις του Ελληνικού Πολιτισμού*, τ. Α', ΕΑΠ, Πάτρα.
- Bayliss, T. (1989). PE and racism: making changes. *Multicultural Teaching*, 7, 19-22.
- Berry, J. (2002). Acculturation Strategies: Implications of Research Findings for Policies to Manage Diversity. *XXV International Congress of Applied Psychology*. Making Life Better for All: A Challenge for Applied Psychology, Singapore.
- Clements, R.L. & Kinzle, K.S. (2002). *A multicultural Approach to Physical Education*. Windsor: Human Kinetics.
- Δέρρη, Β. (2007). *Η φυσική αγωγή στην αρχή του 21ου αιώνα. Σκοποί, στόχοι και επιδιώξεις στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Χριστοδουλίδη.

- Donahoo, S. (2006). Derailing desegregation: legal efforts to end racial segregation in higher education before and after brown. *Equity & Excellence in Education*, 39, 291 – 301.
- Greendorfer, S. (1983). A challenge for sociocultural sport studies. *Journal of Physical Education, Recreation and Dance*, 54, 18-20.
- Θεοδωράκης, Γ., Γούδας Μ., Αλμπανίδης Ε., Δέρρη Β., Χρόνη Σ., Ζαχοπούλου Έ., Χασάνδρα Μ., Αυγερινός Α., Κουρτέσης Θ., Κοσμίδου Ε., Ζήση Β., Χατζηγεωργιάδης Α., Κούλη Ό., Νικοπούλου Μ.. (2008). *Πρόγραμμα Καλλιπάτειρα. Από τα σπορ στην καθημερινή ζωή. Όλοι διαφορετικοί όλοι ίσοι*. Βιβλίο Εκπαιδευτικού. Τετράδια μαθητών. ΥΠΕΠΘ.
- Katz, J. (1982). Multicultural education: Games educators play. *Multiracial Education*, 10, 11-18.
- Κούλη, Ο. (2004). *Εθνική ταυτότητα και αντίληψη του περιβάλλοντος στο μάθημα Φυσική Αγωγής*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.
- Κούλη, Ο. & Παπαϊωάννου, Α. (2006). Διαπολιτισμική Προσέγγιση στη Φυσική Αγωγή. *Αναζητήσεις στη Φυσική Αγωγή & τον Αθλητισμό*, 4 (2), 168 – 181.
- Κούλη, Ο. & Παπαϊωάννου, Α. (2010). Σχέση αντίληψης μαθητών/τριών για την εθνική ταυτότητα με την αυτοαντίληψη στο μάθημα Φυσικής Αγωγής. *Αθληση & Κοινωνία*, 50, 49-67.
- Κωνσταντινάκος, Π. (2000). *Φυσική Αγωγή. Σχολείο χωρίς σύνορα*. Βιβλίο της καθηγήτριας και του καθηγητή. Κέντρο Μελετών και Τεκμηρίωσης της ΟΛΜΕ.
- Μαράτου-Αλιφάντη Λ., Γαληνού Π. (1999). *Πολιτισμικές ταυτότητες: Από το τοπικό στο παγκόσμιο*; Στο Κωνσταντόπουλος, Χ., Μαράτου-Αλιφάντη, Λ, Γερμανός, Δ., κ.α., Εμείς και οι Άλλοι: Αναφορές στις τάσεις και τα σύμβολα. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Παπαρρηγόπουλος, Ι. Ξ. (1999). Η πολυπολιτισμικότητα ως σύγχρονο πρόβλημα. *Επιστήμη και Κοινωνία. Επιθεώρηση πολιτικής και ηθικής θεωρίας*, 2-3, 1-27.
- Parekh, B. (1986). The meaning of multicultural education. In S. Modgil, G. Verma, K. Mallick & C. Modgil (Eds.) *Multicultural Education, The interminable debate* (pp. 44-65). UK: Taylor & Francis Group, Ltd.
- Rotherman, M.J., & Phinney, J.S. (1987). Introduction: definitions and perspectives in the study of children's ethnic socialization. In J.L. Phinney, & M.J. Rotherman, (Eds.) *Children's Ethnic Socialization: Pluralism and Development* (pp. 7-10).California: Sage Publications.
- Segall, M.H., Dasen, P. R., Berry, J. W, & Poortinga, Y. H. (1990). *Human Behavior in Global Perspective: An Introduction to Cross-Cultural Psychology*. Pergamon General psychology Series, Pergamon Press.
- Sparks, III G.W., & Verner E.M. (1995). Intervention Strategies in Multicultural Education: A Comparison of Pre-Service Models. *The Physical Educator*, 52, 170-180.
- Swisher, K., & Swisher, C. (1986). A multicultural physical education approach: An attitude. *Journal of Physical Education, Recreation and Dance*, 57, 35-39.
- Taguieff, P.A. (1998). *Ο Ρατσισμός*. Αθήνα: Dominos.

- Tarc, M.A. (2006). In a dimension of height: ethics in the education of others. *Educational Theory*, 56(3), 287-304.
- Taylor, Ch. (1993). *Multikulturalismus und die Politik der Anerkennung*. Frankfurt: M. Fischer.
- Ting-Toomey, S., Yee-Jung, K.K., Shapiro, R.B., Garcia, W., Wright, T.J. & Oetzel, J.G. (2000). Ethnic/cultural identity salience and conflict styles in four US ethnic groups. *International Journal of Intercultural Relations*, 24, 47-81.
- Τσιάκαλος, Γ. (1994). *Εκπαίδευση και Ισότητα Ευκαιριών*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Ισότητας.
- UNICEF (2001). Διακρίσεις – ρατσισμός – Ξενοφοβία στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Ημερομηνία ανάκτησης: 17-01-2007. <http://www.unicef.gr/reports/racism.php>.